

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

2339

DALARNA

=====

Transtrand

Larsson, Enoch, 1929

Svar på ULMA:s frågelista 16 Brödet

och dess tillredning

57 bl.4:o

L.L.

Exc.av S.Björklund

2339

1 Nr 16. Brödet och dess tillredning.

I. Inledande frågor om bakning.

Då en husmoder säger: Vi ska bakka i morgo, eller Vi ska bakka a vikkumatt, vi skall baka i morgon, eller vi skall baka i nästa vecka, då menar hon egentligen att baka tunnbröd, och med vad dertill hör, skall det på samma gång bakas annan sorts bröd tillägger hon det.

På Transtrand språk säges, bakka pannkake, vaffla, krustbrä, glogpis. På säges, öngan bakka sand kakur, barnen bakar kakor av sand. Om murbruk säges icke att det bakar ihop sig, utan, ä a sätt ihop se, torh ihop a vort hært, det har satt ihop sig, torhat ihop och blivit hært. När som var sakts, husmodern givit tillkänna, vi skall baka, då ligger deri inbegripet allt vad till detta arbete hör, såsom framtagande av de dertill hörande

Dalarna,

Transtrand.

E. Larsson.

1929.

Ordb.:
at prep.

Ordb.:
Sätta

Landsm. Upps. 2339

E. Larsson. 1929. TRANSTRAND

DAL. Frgl. 16

redskapen, (en del kvinnor gjorde detta förar-
 bete lungt och besinningsfullt, som det ^{är} antän-
 värdiga och ordningsälskande kvinnödar, för
 andra deremot utfördes detta förarbete, i
 oro och stökakktigt buller, så att osökt anledning
 gavs att erindra sig orden: "Marka, Marka, du be-
 kyrras och oroar dig för mangalvanda.") såsom
bakku-mjäl, bräjj-mjäl, däjj-trög, karlar
brä-stekkor, bakku-stöjr, brä-sapin, spüren.
 mjäl att baka ^{av} mjäl att breda under kakan på
 bordet med, degtrög, karlar, bröbstekkor att sköta
 kakan med både på bordet och i ugnen, bak-stör-
 den som tunnbrökakan rullades på, på bordet och
 avrullades i ugnen, brödsap, spären, varmed ka-
 kan spärades innan den lades i ugnen. Så till-
 säges karlarne, ä er kärer ska bjär ve full
bakku-grävå, som på torra, ä ss ska er höge
rå-käbber, som ve ska-ä ss int kärko bömmes.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 2339, E. Larsson, Dal

Landsm. Upps. 2339
E. Larsson. 1929. TRANSTRAND

DAL. Fgl. 16

Öd. kabbe

3 Ni korlar skall bora ved, full bakungsgruvon
(se fig. 2: 1) så den får torka, och så skall ni hugga
råa kubbar, som vi skall hava, så att ick bröd-
kakorna brännas. För att bebeckna arbetet

vid bakningen säga vi, er höll på bakko,
ni håller på ~~att~~ bakor, så vi vill uttala,
att mycket blivit bakat på en och samma
gång, säges det, no a ve bakko äj stor
brä stäva, nu har vi bakat en stor

höj med bröd, eller och, ä da va ä dekk-titt
bakkster, detta var ett duktigt bakster.

Tiderna för de större tunnbröd-bakningar
var, för dem som ansåg sig hava något, vår och
höst, och så till jul. Om våren, så skulle
sommärbräe, sommärbrödet bakas, i en
sådan myckenhet, så att man icke behöfde
hindras av bakning, no slättarna va,
medan slättertiden var. På hösten

Ordb.:
bakster n.

4

sedan man skördat, tröskat, torkat säden
 då i tors-stuggan, i basstugan, malit i
 gårdens, eller byns egen kvarn, blev det,
 att medan mjölet var färdigt, göra i ord-
 ning för bakning av mjöl från årets skörd,
 så att det skulle räcka långt ut på vintern,
 eller åtminstone i första hand till jul.

Till jul bakades, även om man hadde bröd
 kvar sedan höstbaket, ty då skulle det vara
 nybakat, och av finare mjöl, göbrä, godare
 bröd, då skulle och bakas av rågmjöl, jäsbrä,
 jäset bröd, rågmjölet var semmalt, råg-
 sikt, var okänt i den tid der våra tankar nu
 är. Rågmjöldegen gjordes på aftonen, då och
 jästen tillsattes, på natten fick den, jäsa,
 jäsa, hadde den under natten jäset, blev det
 att på morgonen, trö-öppat, tröom honom,
 med tillsatts av mera mjöl av samma slag,

Brödb.
 Bröd

5 Några vesentliga olikheter, vid de större tunn-
brödbakningarna, höst eller vår, känna vi icke,
om bortser från de olika gördarnas sätt och seder,
såväl i det ena, som det andra. Täl bakades det
nästan samtidigt, under den hävobrunna baknings-
tiden, så att det i en gårdgränd eller by luktade
bränt mjöl ä brä, bränt mjöl ä bröd.

Bakningen kunde fortgå i 2-3 dagar, allt efter
som ugnen tälde den starka eldningen.

Vid slutet av den sista baknings dagen, i de
bättre lottade gårdarne, brukade och den fattige
grannen, medan ugnen var varm, få, om han
ville, och hadde några marker mjöl i påsen att
göra av, baka sig några kakor, den fattiga husmodern
eller något av hennes barn, hadde frågat, må je
hann få djär-me ndr bräckaker, om er a bakko
froer, je a äj littä mjöl-klipa kvär dsi
köppam, manne jag kan få göra mig några brödkakor,

6 om ni har bakat från er, jag har en liten
mjöl-nypa kvar deri påsen. Var då husbonde-
folket värbilligt, svarades, ja, hä på du mäjr äll
djämra, ja, det får du mer än gärna, så blev
det att, djör äjr liten däjg, harr te förkläe,
å o la lesl mjöldomtå som va kvar i köpsom, obs.
te bräijmjäl, göra en liten deg, ta honom i
förklädet, och det lilla mjöldammet som var
kvar i påsen, till att breda under med. Om
hjärtlighet fans hos gårdfolket, fick den fattiga vid
till bakningen och kanske även en eller annan
kaka mer, än som blev av det egna lilla deg-
förrådet. Det kunde nog finnas dem, som till
den fattiga, vid börr om att få baka sig några
kakor, sedan de själva bakat slut, kunde giva
ett undvikande eller ett indirekt nekadde svar,
med att säga, ömm e se häjt å varm no, se
ve tors int älla nömäjr, ugnen är så het och

4
varm nu, så vi törs icke elda något mer.
Det gemensamma namnet på dem som bakade
var bakku-källinger, bakkäringer, karlarna
deltog, med att ställ te bakku ve, ~~giva~~ ställa
till bakveden, och ibland ta inn bakku-
mjöle, taga inn bak-mjölet. Kvinnor
som var i en del gårdar och bakade, var det nog,
och är delvis så ännu, det var sådana som genom
övning och iakttagelse blivit mycket skicklig
ute att baka, som anlätades och som även
behövde på så sätt bidraga för erhållandet av
det dagliga brödet för sig och de sina. Då en sådan
gumma kom, sådes det, nu a bakku-källiä kom,
nu har bak-käringer kommit. Nog var det
brukligt att flickor och även äldre kvinnor, i
första hälften och mitten av 1800-talet, reste till Obäl-
singland på arbete, då de fick både, baka, kardä,
spinna och även väva, de som så varit ute och

Ordb.:
bak-käring

8

övat och även lärt sig, blevo en del mycket
fickliga i sina systrar och därför eftersökta,
när de hemkom. Den första ykesbakare som,
så vitt vi vet, började i Transtrand var något ~~av~~^{av} de
sista ären av 1860 eller de första av 1870 och i Lörjön i
medlet av 1890, de brödbaker som de bakade och ~~de~~ dem
kögtes var synnerligast kraku, Limpa, skorpör,
skorpör, krätsse brä, = spisbröd, m. m. sådant som
medföljde de importerade varorna, eller om
man så vill ovanor.

II. Allmänna frågor om brödet.

Angående talesätt i folkspråket om brödets bety-
delse och helgd, hava vi just ingen kunskap om,
vår någon under det man åt mjukt tunnbröd,
begagnade tali-kniven, tälj-kniven och skar
bröd med, det var synd och den som gjorde det
ansågs för en synnerligen stor syndare. Ordet gusslon
användes nog, dels när någon gjorde sig skyldig

Landsm. Upps. 2339
E. Larsson, 1929, TRANSTRAND
DAL. Frgl. 16

2

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 2339, E. Larsson, Dal

9

Till ovan omskrivna askick, eller på annat sätt, liksom visade vanvördnad med bräi, brödet, då gjöd tillrättvisningen i allvarlig ton. Ska du djär sö me gusslonä, skall du göra så med gusslänet, vid sådant förhållande gällde det enbart brödet. Var det deremot så, att en hustru eller mor, eller någon ensam, var alldeles utblättad på allt vad till livets nödhorft hörde så att man måste gå till grannen eller någon annan och befa om hjälp, då sadese de flesta fall så, vill du hjälp oss (me), me noan, ä fins int ä gusslon inna väggar, vill du hjälpa oss (mig), med någon ting, det finnes inte ett grand eller smula inom väggarne, att äta, vid ett dyligt förhållande innebär ordet gusslänet, allt vad till mat hör. Om det inträffade någon gång, att man till något matmål en var dag fekk göbrä, fick fint bröd.

Ordb.,
gusslänet

Landsm. Upps. 2339
E. Larsson, 1929. TRANSTRAND
DAL. Frgl. 16

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 2339, E. Larsson, Dal

kunde någon, av en eller annan orsak, säga, ä
e föll sind te jät så gott brä om singnå.

Ordh.:
Sochen

det är väl synd att äta så gott bröd om
vardag. En bonde som var ekonomisk, men
måste vid ett arbete hava 2-3 dagkarlar med
sig några dagar, så hadde han bröd av fint
och gott mjöl, på bordet var icke alenast bröd
utan sovel, kanske både kött, smör, ost och
även mjölk, som vår bonde började tycka
att det började gå väl härt på, sövla, soveln
sade han, ä jä e gott brä hä, ä jä möjje

det här är gott bröd dä, det här mölar jag = äter utan sovel
Angående begreppet, dagligt bröd. säga vi, ve
a dä mat fe dain, vi har dä mat för dagen,
ve a dä bräfaa, so ve val dä int brälojs
i vinter, vi har dä brödföda, så vi blir dä
icke utan bröd för i vinter. Ordfävenna,
Bättre brödlis än rådlis, och små smulor är och bröd

Landsm. Upps. 2339
E. Larsson, 1929. TRANSTRAND
DAL. Fgl. 16

11

äro kända, även i våra bygder. | När någon
bakifrån tar i en annans händer, så att ens
armar drages i kors över bröstet och frågar,
här a du makktä, var har du makten, då
har den tilltalade svarat, dei grätfsti, deri
grätfatet. | När man talar om att den eller den
nu fått sitt levebröd, då mena vi, dels att nå-
gon, från att vara fattig, blivit förmögen, genom
giftmål, afär eller genom att erhålla en stadig-
varande tjänst eller en väl avlönad anställning, då
säga vi om en sådan, ann a då bräfaa no,
han har då brödfödan nu, även hör man sägas
om personer som kommit i liknande läge, no a
hann fåa tjäft, te doj daor, nu har han
födan tjäft, till döds dagar. | Även om en som
dömts till fängelse, säges det, ann a då fåa te
ingän hö tää, han har då födan för ingenting
under den tiden. Om vi talar om att någon är

Ordb.
maket

Landsm. Upps. 2339

E. Larsson, 1929. TRANSTRAND

DAL. Fagl. 16

Ordb.
köpa v.

i ens bröd, då mena vi, om a tåjn i matr
meste, han har tagit honom i maten med sig, } Ordb.:
 eller om a tåjn i kōsten, han har tagit honom i } med pyg
 kōsten, sådant talesätt kommer i fråga om förråd-
 tagare, eller vilken annan, som någon taget sig om.
 Om en familie försörjare har många barn, tjänare,
 med ett ord, ett stort hushåll, då säges det, om a mang
kring bōle, han har många omkring bordet.
som e onetto, bāro te jätto, ä inngan tjan
 som är onyttiga, bara till äta, men ingenting
 tjänar (detta om barn och äldre). Om husmodern
 f.t. saknade bröd, då hon skulle sätta mat på bor-
 det, kunde hon säga, ä fēslä inngan, där int a
ns brä, det förslår ingenting, då vi icke har
 något bröd. Ätes bröd utan någon slags sovel
 eller mjölk, säges att man möjl brä, mölar
 bröd. Är brödet, (tunnbräd) ^{är} mjukt och man på
 det samma, klen smär på ä, röll i hopä, då kallas

13

det, äi Sölla, klirrar smör på det, rullar i
 hop det, då kallas det, en hoprullad smörgås, rullar
 man ike i hop det, säga vi, ä e äi tönbrä-gås
 det är en tunnbröd-gås, (i det vardagliga språket,
 säga vi gås i stället för att säga smör). Om liten bit
 bröd, kalla vi, äin liten bräbit, eller äi litta brä-
smulle, en liten brödbit, en liten brödsmula.
 Om ett större stycke säga vi, ä stortt bräflak
 ett stort bröflak. Gäller det en brödskiva, då sä-
 ga vi käku-skjiva, skiva av en limpa. Än-
 darna av en limpa, då de äro avskurna, kallar
 vi för, käku-skallker, veck i kanten av tunn
 brödkakan, kallar vi, brä kanter. Vi säga
ni bakka brä, nybakat bröd, då det gäller tunn-
 bröd, om det är nybakad limpa, säga vi, färskt
käku, kaka. Då tunnbrödet varken är tost
 eller mjukt säga vi, ä e säjgt, det är seft, är
 brödet gammalt säga vi brä e gammolt, brödet

2

Brödl. flak

Brödl. skalle

är gammalt. Är det så att man har bröd kvar sedan man bakat av den nya skörden, kom hustrun, om ^{hon} lägger fram av det gamla brödet, säga ä jä e utä gambel-bräi hä, det här är utav gamla-brödet det. Det yttre av en limpa kallar vi skorpa, skorpan, det inre, har vi icke hört något namn på, derest limpans är gräddad, är hon icke det nog, säga vi, o e rä, däjgö, hon är rä, dejg. Med bulle, menar vi antingen en spis-brä-bölle, spisbrödbulle, eller och en liten rund kaka som är jäst, evad den är ^{ost} sammalat eller siktat rågmjöl, eller av vetemjöl, äro de av rågmjöl, siktad eller icke, så äro de bakad för barnens räkning, leel-käko, lillkaka, se fig. I a.

III. Bakugnen och bakredskapen.

Enligt det gamla byggnads sättet i Transtrand, var bakugnen, i den stuga som begagnades om vintern, derest de hadde någon annan före sommaren.

→ bulle

15

Lärskillda, bakku-stuggur, bakstugor. tror vi att icke förekom, förrän kanske i mitten av 1800-talet och då i samband med s.k. sommarstugor, som någon i ekonomiskt bättre lottade började uppföra på sin gård, och där gårdfolket bodde under sommaren, kunde även någon gång användas till tvättstuga. Bakugnarna var och i somliga gamla stugor förlegd till den enda kammare som som fans. Om bakugn var inmurad i fähusmuren, i någon gård, tror vi icke var händelsen, åtminstone har vi ingen reda derpå.

De gamla bakugnarna på vår ort, kan delvis och i det närmaste jämföras med Fig 2 i frägel. härom, eller N:o 16. Bakkugrav, på fig. 2, betecknad I och kallad, Gruva, var på där 0.5 m. djup, bredden 0.7 m, murenstjocklek på ~~1~~ vardera sidan, mellan gruvan och ommunnen, och som, omstj-mäne, det välvda järn som uppenbar

→ Ordh.
bakgräv

Landsm. Upps. 2339

E. Larsson, 1929. TRANSTRAND

DAL. Fgl. 16

16 stenarna över öppningen till själva bakugnen,
bakku-öms-höl = ömsminnen, var cirka 0.2 m. var
dock icke sådana märkligt på alla bakugnar gamm-
malt heller, utan bärjärnet stödde mot sidamu-
karne, såsom fig. 2. punkter visar. Själva ugnens
djup var så där 1 m. å 1.10 och dess bredd 0.85 å 1.0 m.
Bakugnens delar ä, bakku-hälla, bak-hällen.
kallas och för tack-hälla emedan den var av
tackjärn, och stäfte, stäfte i Furudal eller annat
tackjärnsbruk. I Älröm, eldrum på bägge si-
dor om bakugnshällen, men icke några murade
kantar eller balkar, utan det var lite högre der
hällen låg, så bakku-öms-välve, bakugnsvälvet
av tegel, hemmagjort eller köpt, detta allt kallades,
bakku-öms = bakugn. Den nyare bakugnen
är väl lik den gamla inuti, men har ingen
bakku-grav, utan är till sitt yttre som fig. 3
neder bilden visar, med inköpt dörr (gima) och

} Orde:
bakugns-häl

} Orde:
hälla f-

Orde:
eld-rum

17 rökgång, på de gamla skulle rökken gå ut ugnen
genom ansmun och i rökgång som ^{var} murad lite
bak om ugnöppningen. Bakugnsbotten var
icke lutande åt någon sida, utan jämn,
icke heller var det något eldrum under hällen,
utan älromå, eldrummen var på bägge lång-
sidorna, der valvet stödde mot botten. Då det
skulle bakas uppeldades ugnen, man lade då
veden, kots eller längs på själva bakku-hälla
der brasan påfylldes tills det ansågs blivit upp-
vämt nog, då glöden sopades åt sidorna, bort
i eldrummen och hälla rengjordes, ny ved lades
i älromå på bå sior, eldrummen på bägge sidor,
så att elden från bägge sidor slog upp mot valvet
och såmedelst höll hela ugnen varm, blev det för
varmt så att tunnbrödstakan ville brännas på
sidorna, lades mellan hällen och elden, råkaber
råa klubbar av passande grovlek, hålst av tallbraskan.

Landsm. Upps. 2339

E. Larsson, 1929. TRANSTRAND

DAL. Frgl. 16

Ordt. i
kabbec

Isomliga gårdar kunde det finnas ett bräde, som tilltälles passande att stänga bakugns-
 öppningen med, i andra deremot kunde ugnen
 få stå öppen. Men det kunde och på något
 ställe vara dörr, se bakku-gravir, för gruvan
 framför bakugns öppning då var allt det
 mörka och sotiga gömt. Inmurad ugn-
 lucka (gima) hör vår tid till. Bakveden, var
 både grov- och finklyven, kunde och delvis bero
 på olika större eller mindre eldruer, även
 på själva ugnens olikhet att hålla jämn värme.
 Veden som mest begagnades, var nog torr-furu-
 ved, eljest vad man hade tillgång till.

Om det var högtidligt eller särskilt noja vid
 eldgörning i bakugnen, har vi icke hört något
 om, ej heller vid förfrågning derom fått någon
 upplysning derom. Bakugnsbrällan sopades
 ren med limme, kvast av björkris eller, grant-väu

på om stöj. granris-traga på en stör, eljest vad man hadde för hand, och var passande.

För att prova, om önn va lagom varm, te berite bakka, om ugnen var lagom varm, att börja bakningen, kastade somliga lite mjöl i ugnen, om detta soeddes, kunde början göras, andra deremot dä, ansåg den lagom varm.

Blev ugnen för, häjt, het, kastades in salt.

De som saknade bakugn i sitt hem, men hadde tåkhälla, tåkhällan, brukade ställa, pänn-rindjon, vid järnring med tre fötter på, i den öppna spisens elövrä, i stugan och baka tunbröd på så sätt.

Inom Transtrand smiddes ett järn, som kallades och kallas, krus-järn, som beagnades ganska mycket av de fattiga, och även av de bättre lottade som hadde bröd, för dem till ombyte. Det bestod av två armar eller skallor och i nedre ändan var på varje skalm utsmidd

Ordb.: pänn-ring

Ordb.: krus-järn

Landsm. Upps. 2339
E. Larsson, 1929. TRANSTRAND
DAL. Fgl. 16

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 2339, E. Larsson, Dal

järn till 9-10 tumms längd och circa 6 tumms bredd, dessa utsnidda järn var på insidan instämplad med olika figurer och rosor, ävens ränder utvid kanterna, både på längden och tvären, ävens var det två sådana ränder på tvären inuti mitten dem på ändarna. Till följd av dessa ränder, rosor och figurer kallades det, krus-järn och brödet som bakades i det, för krus-bröd, i nedre ändan av skalmarna och nära intill dessa järn sättes dem tillsammans med en nit-nagel. Degen som skulle bakas av i dessa järn, var just lika degen man bakade av, man formade till ämnet med en träkniv, eller välst med händerna, nästan så långt såns järnet längsida, värmdes järnet varmt, smorde det med något fett, lade in ämnet, klände i hop skalmerna och på så sätt präpsade ut degen över hela insidan av järnet

Brödet: krus-bröd

21

och vad som prässades ut kring kanten, skars
 av och ner i dägg-skåla, degskålen, för att åter
 inmängas i nästa ämne, så lades järnet på
 elden med den sidan ner som förut var upp,
 denna vändning med järnet skulle ske för
 varje inläggning av nytt degämne. Det moderna
 väffeljärnet har utträngt krusjärnet. Så fanns
 det smidda pannkake panna, pannkakspannor
 de voro runda till form, icke så djupa men icke heller
 kantiga, man kan säga, de voro konkava, dessa
 pannor badde man med sig i skogen och på färd
 resor och långa tvåkötningar, både att steka och
 baka uti, värma mjölk och - brännvin uti.
 järnbakugnar är icke känd, åtminstone av oss.

Bakbord fanns förr, i varje gård där det fanns
 bakugn, gör så ännu, kan finnas även där det
 icke är bakugn, emedan de även beagnades till
 matbord i stugan, dessa bord voro både långa

Ordbe.
 panna f.

Landsm. Upps. 2339

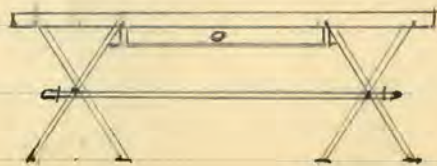
E. Larsson, 1929. TRANSTRAND

DAL. Fagl. 16

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 2339, E. Larsson, Dal

och breda. Ett sådant gammalt bord uppmättes,
 och befans, efter naktliga mätt vara 2.1 m. långt
 0.85 m. brett, (var av två plank,) således plank av ett
 graft träd; bordets höjd 0.73. Alla gamla bakbord
 äro nog icke så stora, utan kan vara någon
 decim. kortare. Dessa bord ~~hade~~ hade lika
 "stativ" som de vilade på. Plankor som stodo
 sneda, korsade, på mitten infällda i varandra
 och en slä gående genom korset för att samman-
 hålla bägge bors-stötter, bordfötterna och i övre
 ändan av dessa stötter var en tjock slä festsatt
 och aj. el., en ränna gjord i vilken bors-låa
 bords-lådan hadde sitt fäste och kunde skjutas
 fram och tillbaka, en järnring var anbrakt
 på framsidan av lådan och på dess mitt, att draga
 upp densamma med. ungefär-
 ligen så, såg det om- skrivna
 bordet ut.

Bord
 el f.

Sådana bakbord som liknar Fig. 5 i
frägelistan, var nog icke kända, varken i
bonde- eller fattigmans hem, i den gamla
tiden, utan kom i bruk under vår seernare
tid, då råpsikt och vetemjöl blev bakku-
mjöl, bakmjöl, i såväl fattiga som förmög-
na hem, om än icke så vanligt i de förra.

Bakträget som degen gjordes uti kallar vi för
däggtrög, degtrög, de voro gjorda av en grov
efter mörgen icke klyven kubb av vilket trä-
slag som helst. Några särskilda redskap
att göra degen till tunnbröd med, har det nog
icke varit, utan den gjordes och bearbetades
av bakerskornas bägge händer. Vad som
breddes över en deg som skulle jäsa, var i de
flesta fall, det man först fick fall i, var det
icke så särdeles rent, så sådes det, å dög fall
om å kom te bräe, det luger väl, när det kommer i brödet.

Vad man hadde för körl att hava mjölet i under bakningen, det var väl vad man fick tagi vardera gängen, de som hadde, aj mjäl-stjappa, en mjäl skäppa, beczynade väl en sådan, te a bräj mjäle i, till att hava bred mjölet i. Tunn bröds kaveln var helvorvad med hastag i vardera ändan och med svarvade ^{runt i kring} skivor, tät intill varandra, icke så djupa men utät nästan eggassa så att man bättre kunde prätta kakan tunn under kavelingen, då de sattes i dessa skivor, skrapades ur dem med, bräktu-knivarn, den kniv man brukade att skära av degjämne med, en vanlig bordskniv. Dessa nästan eggassa valkar, både nättes och slogas utav, då måste, kavēn so arves-öpprit, kaveln svarvas om igen. Kruks kaveln fans det nog, någon kunde vid tunnbrödsbakning bezagona en finskuren sådan, men vanligt var det icke, emedan tunnbröd kavelat med en sådan, ville bliva hårdare.

Brdbr. i
~~bröds~~ mjöl

Brdbr. i
bak-kniv

Landsm. Upps. 2339

E. Larsson, 1929. TRANSTRAND

DAL. Frgl. 16

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 2339, E. Larsson, Dal

25

Mått att forma tunnbrödkakorna lika stora
 med och att göra hål i dem, brukades icke, det
 hör spisbröd formen till. De verktyg som bru-
 kades vid tunnbrödbakningen, var förutom kaveln,
brä-stekka, bröststikka (fläjell) Fig. 10. med den
 skättes kakan på bordet under uthavlingen och
 med den skättes och uttog kakan ur ugnen.
 varvid bakerstak stäck stickan under kakens
 snitt. drog den till ugnsvägningen, då med den
 vänstra handen togs i kakens kant, så att hon icke
 skulle gå sönder och lade henne ovan på det bakade
 brödet under Bakku-böle, bakbordet, vidare
 hadde man, bakku-stöjen, en 5' lång rundkavel
 på vilken ~~man~~ på bordet lindade den färdig
 gjorda kakan. stäck stöjen in i ugnen och vid
 den ena sidan av bakku-hällön, bakhällen
 började avrulla kakan utöver hällen. Ett handgrepp
 som man icke gör ordentligt första gången.

Ordbr: brö-
 sticka

Ordbr:
 bak-stöj

Landsm. Upps. 2339

E. Larsson, 1929. TRÅNSTRANDS
DAL. Fgl. 16

26 | Vid tunnbrödsbakning användes och spårar
 dels sådana som Fig. 13 visar, röllspore, kullnagg
 och dels en sådan som övre ändan av Fig. 14 visar
 på en sådan var det träskäp, som kallades Spuri,
 brödspore. De nu omskrivna verktygen skulle
 vara för tunnbrödsbakningen, som nästan hela
 vår skrivning hittills berört.

Brdb. i
 spore

IV. Varar bereddades bröd.

De sådeslag som av gammalt på vår ort, användes
 till bröd, är korn, som det näst begagnades och
 odlades, så begagnades blandsäd, även havre men
 den blev nästan alldrig mogen, de gamla tyckte
 därför, det gick bättre med mognaden. då de
 sådde både korn och havre tillsammans, det blev
 jävlen. Råg odlades, men av det mjölet bakades
 icke mycket enbart, utan ^{begagnades näst} till sammansbindnings öm-
 ne, för det många gånger (för att icke säga vanliga) dåliga
bakke mjäle, bakmjölet. Nu är det helt annorlunda.

Gemensamma namnet på den säd som var
 ämnat till bröd, var bakke-korn, ~~korn~~ att ^{säd} ba- } Brödb.
 ka av, wad det var korn, råg, hware eller bland-wä } korn
blandsäd. Mjålet som var ämnat att bakas av
 kallas bakke-mjäl. Den säd som anskaffades
 från andra orter, skedde under färdresor, som arde
 som hadde stästar och något att få för företogs,
 dels till Norge, Värmland, Västmanland, Örebro
 och södra Dalarna å Bergslagen. Strävsamma resor.
 Då den hemväxta säden tröskades, och kastningen
 för hand var gjord, va ängn-körn stäst, var
 högen av agnar störst, den skättades i en vrå på
 lagen för sig själv, så avskilldes det lättare eller
 mindre mogna från det fullmograde och byngre
 som kommit långt in på lagen och intill vägen.
 Det som så avskilldes var bakke-körne, emellan
 detta och agnarna var en hel del med skäl som icke den
 minsta kärna fans uti. De kallades lettonger, inbälladst. oh.

28

de togs med, för att öka volumen av brödsäden, under förklaring, ä dögg föll till vänmläss väl, det deger väl i vardags brödet. Mjölet av det mogna kornet skulle kokas, gröt ä välling utä, gröt ä välling utav, och någon gång, göbrä, och, om allt icke behövedes uppätas, sparas till, säs-korn utsädeskorn. När säden antingen, fröjs, frös eller av annan orsak mogna de dåligt, eller till och med icke fans någon kärnbildning alls, utan den måste, stjåres grön, skördas grön, torkades den så togs, håjl drussin, ant det som var torkats, med undantag av loä, lammet, efter jord och annat som följt med halmen, eller och hackades de gröna axerna apt, torkades och smaldes till brämjäl, mjöl av agnar kallades ängmjäl, bröd derav ängbrä. Då havre smaldes på de gamla husbehovs kvarna, blev av skalet bara säer, säror och brödet, vart säöt, blev sädigt.

Landsm. Upps. 2339

E. Larsson, 1929. TRANSTRAND

DAL.

Frgl. 16

29

Bröd av rent kornmjöl kallades, göbrä, även hväli-dasbrä, göu bröd, helgedags bröd.
 Så var ort under den gamla tidens fans inget annat mjöl än sammännalet. Siktat mjöl, av råg eller korn fans icke, ej heller vetemjöl. Vid undersökningar, har det tycks visa sig ^{att} dessa mjöl-sorter blivit synliga här, (åtminstone i Sorjönn) och jag misstänker att samma är nere i Transtrand, utkörrån sista ären av 1840 och 1850 talet och då blott i något enstaka hem, der hufvaden under någon fördresa fått tag i något Lisspund. Det är förut på 1870 talet, som kornsikt, rågsikt och vetemjöl blev tillgängligt för var mann. Kornsikt är numera icke så mycket i bruk, det är råg i vete som nu är det mest brukliga. Några kryddor i det vardagliga tunnbrödet, tror vi icke beagnades, men dä det förut bakades av sammännalet rågmjöl och som var jäst uti, dä brukades i bland

Ordb. i
bröd

att tillsätta lite anis, anis. Denna bakning
 tillgjick lika som då det bakades tunnbröd, men
 skulle icke utkavlas så tunt, kakorna voro
 dock lika stora, ä så skulle de pickas. Om degen
 var väl jäst och brödet väl gräddat, var det gott
 och smakligt, det kallades, kavel-gis, ett namn
 som främlingar fan lustigt, numrer ser man
 sällan sådant bakas, om icke nu av vetmjöl, en
 viss gradmätare på utvecklingen även detta, på sitt
 område. Till utdrygning av bröd-mjålet,
 tillägga vi till det som ovan är nämnt, och som
 vi känna till; mjöl av ärter, ärt-mjöl, rover
rover, jol-pärör, potatis, jol-pär-brä, potatis
potatisbröd, mäsk, mäsk, efter Svagdricksbrygd,
mäsk-brä, mäsk-bröd, halm, halm, mjöl
 av hockad, torkad och malen halm, fick i de gamla
 hemmen, tyngst i de fattigas, utgöra huseid-
 beständ delern, rätt ofta vid brödbakning, det

Ordb.
kavel-gis

Landsm. Upps. 2339
 E. Larsson, 1929. FRANSTRAND

DAL. Frgl. 16

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 2339, E. Larsson, Dal

31

var alls inte oäret, väl var det tårt men
smakade sött. En dräng svarade en gång
på frågan hur han mädde i den gården der
han tjänade; jo, jag äät halm-brä, ä drekt
halm-lag ä lev som äjn okkse. jag äter bröd
utav halmmjöl, dricker dricka brygt på halm,
ä lever som en ox. | Så brukades även lav.

Ordb.:
halm

(Islands lav) vi kallar den, brä-mussi, bröd-
mossa, och brödet som är sådan uti, brä-mässa-brä^{mossa}
Kan nog i det gamla Transtrand hava använd
andra surrogat, förutom de nu omskrivna, men
vi har icke reda derpå, ej heller hört något derom,
bark undantagandes, som jag med flit frångått.

Ordb.: bröd

V. Deg och jästning.

Twänt språk skilljer
vi på dägg ä káva, deg och röra, (röra
kallar vi det man gör pankaka eller klump av.
Deg, det som skall bakas bröd utav, vare sig det

Ordb.:
röra f.

är av råg, korn eller vete. Däggöt, deigt säga
 vi om bröd som är dåligt gräddat, vi kan och
 säga om det samma, ä l rått, Om en kaka
 eller limpa som är deigt inuti, kan vi kalla
äjn däggklomp, en deigklump. Vi har förr haft en
 maträtt som kallats, deg, om den haft någon sym-
 nerlig stor och tränd plats på matsedeln, för vi
 icke, det var en hastighets anrättning, gjorde tjänt
^{om} för både bröd och gröt. Tillagningen gick så till,
 man tog kornmjöl i en liten ^{hållt} rund träskål, lade i
 en nypa salt, slog vatten i en panna, satte den på
 elden, då vattnet kokade, slog man det som behöv-
 des i mjölet som var i skålen, rörde vattnet
 och mjölet tillsammans så fort man kunde tills
 det blev väl ihopblandat, (bäst om man kunde
 slå i lagom med vatten på en gång.) gjorde ett lite hål
 i degen lade däri smör, så var anrättningen för-
 dig att ätas. I Lärna borde nog denna anrättning

Brödet
deg

Landsm. Upps. 2339
 E. Larsson, 1929. TRANSTRAND
 DAL. Fgl. 16

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 2339, E. Larsson, Dal

vara i bruk ännu åtminstone någon gång i Skogem.
 Aden gjordes en liknande rätt av rågmjöl,
 men den kallades råg-mjårs-såta, rågmjölssöta.
 När det blev fråga om bakning, var det den som
 skulle baka eller någon annan, som troj däjn, djär
däjn, djöl däjn, som tillknådade degen, gör degen,
 gjorde degen. Var det tunnbröd som skulle bakas,
 gjordes degen på morgonen, skulle det vara jäst
 i degen, gjordes den på aftonen så den hann jäsa,
jäsa till morgonen, din sköll troös-opp-ät, då den
 skulle knådas om, och mera mjöl tillsättes. Materialet
 varav degen gjordes, va mjål å vann, var mjöl
 och vatten. | Skulle tunnbröd bakas hela dagen,
 kunde i allmänhet icke så stor deg göras på en gång
 utan det var att göra deg eftersom det behövdes.
 Det är fört sedan det började finnas rågsikt och
 vetmjöl, som något av dessa mjölsorter tillsattes
 vid omgörning av en jästdeg, såsom rågsikt till som-

} Bollen:
 } Söta f.
 (= deg m.)

mannalet rågmjöl, vetmjöl till rågsikt, då man
 skulle baka rågsiktlimpa. Fordom har all deg knä-
 dats med händerna, göres så ännu, utom deg av
 rågsikt och vetmjöl. Man kan i bland höra
bakku källingen, bakkaringarna, säga, däjn e fe
hät, eller däjn e fe blöjt. degen är för hård, degen
 är för blöt mjuk. Då jäsdegen blivit omarbetad,
 och översvept med något skyrke, då baker man någon
 stund efteråt, ser efter hur det är med degen, är det
 till belägenhet, heter det, ann jä dä föll ann dä,
ann höll på jä ivi träi. Man jäser då den där,
 man håller på att jäsa över träget, i motsatt fall,
ann jä jä sint no hann, mä e fe höllt ätom,
 denn här jäser uke något hann, nämligen det är för kallt
 åt honom. Tä ä sätten baka spissann, tag och ställ
 honom intill spisen. Allt bröd som uke varit jäst
 uti räknas för asprat, således allt tunnbröd, varit
 det varit av horn, råg eller blandad, havre och de här ovan

omskrivna surrogaten. Lyrat, allt som varit jäst uti, således av sammannalet rågmjöl, kavel-gris, ärög-kaka. Jäst, kallades så evad den användes vid bakning ell brygd. För den befolkning som bodde intill bryggerien, var det lätt att skaffa sig jäst av dem, men intill eller i Transtrand, var inga sådana, utan de brögg bryggde själva både drekka, drieka och intill 1855 brännvin, det var genom svagdricksbryggen såm de bevarade jäsken, som samlade sig på drikestunnans botten, de tog då av den och hælde på flaskor som förvarades i källaren till nästa brygd eller bakt, då de tog av den och djöl oppstr friskade opp den, med att tillsätta lite rågmjöl och ibland lite söcker, socker, även blandades rågmjöl i jäst och djöl äj jäst-kaka gjorde en jästkaka, som torkades och på lämpligt ställe förvarades, tills den skulle begagnas, då det

→ Brdh. jäst m.

Landsm. Upps. 2339
E. Larsson, 1929, TRANSTRAND

DAL. Frgl. 16

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 2339, E. Larsson, Dal

togs av den, och om det skulle vara till jävning av
 dricka togs vört, vert, och uppblötte den i, var det
 bak bezagnades vatten, i bigge fallen tillsattes rågmjöl.
 Den så uppfriskade jästen, kallades färsk jäst.
 Som det icke var alla spannar, som på så sätt var
 i tillfälle att förvara jäst, blev det för de övriga att
 tugga eller läsa, hälot det förra. Ehuru prästjästen
 är här på orten en senkommen jäst-gäst, kan
 vi sanningsenligt säga när den kom, följde braligen
 Bagerierna, som här kom till stånd på 1890 talet, se bl. s.
 Gammalt skraft om jäst i bakning, hämma vi icke.

VI. Bröddämnets behandling före gräddningen.

När degen var färdig till bakning, sades det,
no ska ve te bakko ut läjn, nu skall vi till att
 baka ut degen, då skars en större bit av degen i
 träget, lade upp den på bordet, verte mäjten me
händerna, sön skoll väl säjg är, började bearbe möka v.
 ta den med händerna, så den skulle bliva segare-smidigare.

när det var gjort, formades degstycket till en, icke
 så grov rull, lades över bordets ände som var ut-
 åt galvettill, var det så att bagerstken var ensam
 med bakningen, ²⁾ delade hon upp densa degrollen i
 passande ämnen på en gång, men om de voro
 två, så fick ho som skulle tåta ämnä, hon som
 skulle taga av ämnena, göra det eftersom det be-
 hövdes, denna medhjälpare skulle och på bordet mel-
 lan och med sina bägge händer ytterligare bearbeta
däggämne, degämnet, forma till det rent, med
 att med ena handen, lagom inböjd mot ämnet
 och med handens underkant vilande eller följande
 bordet, och med andra handen, håva den dels ^{håva} käten
 och dels flat, slå ut ämnet, så togs den där till
 ämnade kavel, kavel, kavelade ut brödamnet, tills
 det blev så pass utkavlat så det kunde pullas på
 kavlen och överlemas till, ³⁾ sjölv bakka-källin, till
 själva bagergumman, som då hadde att mjöla under,

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 2339, E. Larsson, Dal

Landsm. Upps. 2339
 E. Larsson, 1929, TRANSTRAND
 DAL. Frgl. 16

kavla, strö mjöl på kakan, med brästekön,
 brödpläjeln, lossa på kakan sno omkring den så
 att den inte fastkavlades vid bordet, även så att den
 blev jämt utkavlad, när så tunnbrödkakan var
 färdig, rullades hon på bakku-stöjan och avrulla-
 des på bakhällan i ugnen, så blev det åter ²⁾ hjälps-
 bakerstans tur att jämte sitt förut omskriv-
 na arbete, sköta kakan i ugnen och när den
 ansågs gräddad, med brödpläjeln som hon skött
 kakan i ugnen med, uttaga den och lägga den
under bordet, där de alla lades ^{till} bakningen för dagen
 var slut, så brödet uppsapades och upphängdes.

Om bägge bakerstorna voro lika bra och skickliga,
 bytte de om och gjorde var sin kaka. När den
 del av degen som förut avskars ^{av} den hela degen i
 träget var uppbakat, blev det hjälpbazarens
 lott att åter avskära ett stycke av degen i träget,
 det hette att, ta opp, eller att, lägg opp mjör dagg.

på b.l.e. taga upp, lägga opp mera deg på bordet. Skela detta arbete, evad man var en eller två, var inget latmansgjöra. Dessa bagaregummor, stoda merändels i bredd på samma längsida av bordet, men hjälpbagaren kunde och stå vid ena änden, beroende på utrymme och förhållande.

Alldrig kunde bräku-källingen sesttjra bakgummorna sitta, då de bakade.

Någon skillnad i förfaringsättet vid utbakning av tunnbröd och kavel-gris, jäsbrod av sammanmalet rågmjöl, var det icke, undantagen des att detta bröd, som en följd av jäsningsen, gjordes lite tjockare, formatet var lika stort, för det ena som för det andra, och det beroende i de flesta fall, på bakträlens vidhet. Några andra brödsorter har nog icke varit vanliga i det Transtrand som varit före och långt in på vår tid. Kräku, kaka

Orth. i
kavel-gris

av sammannalet rågnmjöl bakades väl, särskilt till jul, av dem som ansåg sig hava råd der till, om det dervid tillgick på något gammalmodigt sätt, kanna vi icke. Någon regel för om kakorna skulle göras tunnare eller tjockare, av frusen eller av ofrusen sad veta vi icke, förmodligen var det bakru-mjölens beskaffenhet, som här var utslagsgivande. Spisbröd varken fanns eller bakades i det gamla Transtrand, bakas icke heller något allmänt än, utan bara någon enda gång i någon jord, det är icke så många ^{som} handla och kanske icke heller vill lära sig, det är bekvämare att köpa hos bagare och i handeln som nu översvämmas av olika slags spisbrödsorten från de många Brödfabriker som över hela landet. För väl se, den som lever, hur länge den trafiken går, för våra små och resurslösa jordbrukare. Med pullning rullades kakorn varvis till hela kaknan var överfaren, likaså då enkel spuri, spüre begagnades, hadde man icke

41,

nagg och ej heller spåre, pickades brödet med rund
picknaggar järn eller av några ihopbundna stjört-
fjädrar som Fig. 11 visar eller och av en avhuggen, stympad
vagn, gällde^{de} att picka en pällt-bulle eller en rög-
kåka, blodpält-bulle, eller en röghaka, så begagna-
des en enkel rund och lite väst träpinne. Kakan,
av vad sort eller form den än var, naggades eller picka-
des så vitt jag vet, bara på övre sidan, evad det då
skedde på bordet eller fjölern, måtte på kakan använ-
des icke, utan nämligen på päll^{en}, knappast det,
utan bara sjön-mätte, ögonmättet, men väl var det
genom dem, antingen på mitten eller mera å en
sida, gjord med ett brännvins sugglas, så att den
kunde trädas på en stång, hängas upp under taket
och torkas, och sedan bjäras ut till häbbäre, bäras
ut i härrbrä. Brästekka, brödflöjeln, sköts inn
mellan kak^{or} och bordet, vilka brödsorter. låt^{en}
bakades, och det flera gånger, för varje kaka.

obs.

Ordb.
pält-bulle

?

Landsm. Upps. 2339

E. Larsson, 1929. TRANSTRAND

DAL. Fgl. 16

Troor väl, att de som före oss varit, då de någon
gång långt emellan, bakade av rågmjöl med jäst
uti, lät sedan de hadde utbakat och format
käko, kakan, lät den äter jäsoppet, ytterli-
gare jäsa, då de på vad som för tillfället fanstjen-
ligt lades på, och ställdes intill spisen, der det
var varmt. Om de dervid lades enkla eller ovan
på var andra, kan vi ingenting veta, men troligen
lades de enkla. || Då dagg-träi, debräget ren-
skrapades från deg och ^{av} denna gjordes en sista kaka,
evad det då var av jäst-deg eller icke, kallades den
dagg-träg-grisn. Denna var barnens kaka, i fall det
furnas några. || Sparsamma husmödrar sagade av
det lösa mjölet från kakan innan det lades i ug-
nen, vad tunnbröd beträffar, det avspades med
en sop av tagel eller och med stjärt-vändjäm,
stjärt-vingen, utå om störful, utav en fjäder.
det mjöl som torkade lös under gräddningen av

→ Ordb.;
 debrög-gris

→ Ordb.;
 stjärt-väng

kakan, sopades av då bakningen, för vardera jängen, var slut, då soft ägg bräe, då brödet sopades, det mer eller mindre bruna mjöl, som då ansopades, kallades säpor, sopor, som gavs kreaturen. Tjocka, jästa råghakor, är det mycket troligt att dem förr, liksom nu, smäld me non smjö, smorde med någon smörja, av uppvärmt smör, eller vatten med någon tillsats, av sir ägg äll, sö cker, sirup eller socker, sedan dessa sötsaker blev trända, vört eller svagdricka, användes nog, de giva även en behaglig färg och var derjämte uppsmykande av skorpan, att smörja, smorja med, var väl en traskapp det vanliga eller och en fjäder.

VII. Gräddningen.

Ordet utbakning användes utte för gräddning. Behandlingen med brödet i ugnen var ju något olika för olika brödsorter, ex. vis tunnbrödet, sedan det blivit avrullat

från bakke-stojram, bakstören och på bak-
 ugnshällan, så snart kakor av värmen tor-
 kat lite, var det att sticka brä-sockka, flöjeln
 mellan kakor och ugnshällan och vrida den
 runt så den blev jämt gräddad, så att icke den
 brändes på något ställe, under det den kunde vara
 degig eller rägrädd på ett annat, när man så vridit
 och med flöjeln skött den, vändes kakor så att
 den sidan som var upp kom mot hällan, då
 den ytterligare vred, och sköttes tills den blev
 gräddad, det bröd som under gräddningen om-
 sorgsfullt sköttes blev gott och lättäta, då dese-
 mat bröd som var rägrädd, dåligt gräddad, fick
 vara i ugnen bara så länge tills det torkat till så
 pass att kakor höll ihop så den kunde tas ur ug-
 nen, det så behandlade brödet, blev hårt och osmak-
 ligt; så skulle det vara åt dem, som var rädd för
 att det under måltiden gick åt, eller äts för mycket bröd.

45 Samma tillvägagångssätt var det, då det tunnare
 jäsbrödet, d.s.k. kavelgrism bakades. Rågkakan,
 behandlades och med fläjelr, vred och ömsades,
 men var längre tid i ugnen. Eld var i eldrum-
 men, utom då ^{fjockbulle} kaka gräddades, då fick
 det icke brinna i låga, utan ugnen skulle vara
 fullt varm förut, der för gräddades och den tjocka
 kakan sist av stor-bakningarna. Den brödkaka
 som först lades i ugnen, för att se hur i ordning
 den var, har vi icke hört något annat namn på.
 änn fäst kaka första kakan. Hur, och på vad
 sätt tunnbröds kakan fördes in i ugnen och hur den
 der sköttes och utogs, är ovanför skrivet.
 Då de tjocka rågmjölslimporna, kaka, sattes in
 bakugnen, skedd det med en fram till bredare
 brödfläjel, behandlingen av kakan, se här ovan.
 Nåmra gräddes limporna i kokspisens stekugn,
 förutom i Bagerierna. Hur många kakor som

Bröd,
kaka
 f.

Landsm. Upps. 2339
 E. Larsson, 1929. TRANSTRAND
 DAL. Fgl. 16

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 2339, E. Larsson, Dal

på samma gång insattes i ugnen, var och är nog icke bestämt, annars lunda än som lämpligen kunde rummas och skötas. Bakugnarna i hemmen har nog icke varit gjorda så, så man kunde ha brödkakor av någon sort, över eller ovanpå varandra. Någon lång gräddning av bröd, som behövde 3-4 tim. har det icke varit. Förut sattes röghakor, röghakan som annat bröd på ugnens hållan. Om kakan ströet, sedan man satt in den ugnen höjde sig, sådes det, håka här upp se, bläses upp, kakan höjer upp sig, om det betydde något, kanna vi icke till annat, än det bröd som så gör, vill val. rågrädd. bliva dåligt gräddad. Var limpan dåligt gräddad i sin helhet, sådes det, o e daggö, var det bara en rårand i den, a e äj stälrand in. hon är deij, det är en stälrand i limpan. Vad som sådes om rågräddat tunbröd, se bl. 44. Skrynkla på tunbrödkakan, kallades skrintja, hertha = veck.

Ordo:
håva
upp
-tt-

Ordo:
stäl-rand
etc.

Landsm. Upps. 2339
E. Larsson. 1929. TRANSTRAND
DAL. Frgl. 16

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 2339, E. Larsson, Dal

Vår under bakning vänligt, att om en händ eller granne kom in, den skulle få aj bakku kaku, en smakkaka, synnerligen när det bakades första gången ^{av} äreks nygmaldta mjöl. Barn brukade få lest-kaka, lillkaka.

Brödet: bak-kaka

VIII. Brödets behandling efter gräddningen.

När brödkakan togs ur ugnen, lades den samma höj under bordet, den som brukade så, gjorde det, antingen av gammal vana, eller av det skäl att brödkan, skall få slåttse, så att hon blev mjukare att vika i haps, då det skulle göras, andra bredde ut säcker eller något annat passande, utöver en del av golvet och lade kakorna vid uttagningen ur ugnen, spridda, på. Detta för att kakorna icke skulle mjukna, utan vara ugnstorkad. For kin ner i omman, stodad inne i ugnen. Den del av bäckstret som skall, tjest-vikes, vikas för att kunna läggas i en kista, lades i höj så det fick mjukna.

Brödet: slå äter

Brödet: kist-vika

Landsm. Upps. 2339
E. Larsson, 1929, TRANSTRAND
DAL. Frgl. 16

Om brödekyppsättning som skedde omedelbart efter
 bakningen och vad för sapor dervid använts, är här
 ovan beskrivet, men på samma gång tillverkas och
 tumbroddkaka. Detsom bakats av det sämsta
 mjölet, te värmdas brä, till vardagsbröd, ja även
 det som bakats av bättre mjöl, veks först en gång, så
 en gång till åt andra hållet, detta skedde då det på
 samma gång uppsattes på brästängarna, brödstänger-
 na och hängdes under taket för att torka, detta så veket
 blev fyra veket, fjörvitji och var del, fjälång, brä fjälång
fjärdels kaka. Det på stänger under taket upphängda
brödet kallades för, brä-häng, sådana ser man just
 icke mer. En del vektas så de blev till utseende likt
 Fig. 15, denna form, för att lättare kunna läggas i
massätjen, matsäcken då man skulle när vär vid
 detta bröd lades i härbrä så det skulle hållas mjukt.
 En del tumbrodd veks, så det blev till form som detta
 blad, det kallades, dels för nestbrä och dels för

Ordb.:
 fjördung

Ordb.:
 brödhäng

Ordb.:
 nist-bröd

Larssm. Upps. 2339

E. Larsson, 1929. TRANSTRAND

DAL. Frgl. 16

Tjeströjtje, bägge benämningar nästan likty-
diga. Det vikes så det bar minsta ^{rum} i kistan eller
spänn då göbben, gubben, ska stå på
skall i väg på färdresa, då skall det, väl mestbrä,
vara till att lägg ti, lägg i kistan. (detta bröd
hadde lätt för att, väl meglöt, bliva möjligt.)

Vid uppsapningen räknades det för vardera gången
bakade brödet: brä tjoz, brövtjoz. (Storre många
tjoz bröd som om dagen kunde bakas, var väl
olika, beroende dels på mjölet och bagergem-
mans färdighet och förmåga. Som ovan skrivits
sade man om det till torkning under taket
på stänger upphängda brödet, brä hang, syntes
det någon mycket, sade han dämn a full täfte
me brä, dem har fullt i taket med bröd.

Om en tunnbröds kaka av korn- eller rågmjöl-
kavelgris, veks enkelt över en stång för att torkas,
när de togs ner, kunde näg kalla dem, brä tur, als

→ Ordbr:
tjoz

50

brölen, detta på grund av att der det hängt över stängern, var ^{som} en ränna och nedtill torkat intill varandra, de sade och brä hölker, brödhälkar av samma anledning.

IX. I vanligt vardagsbröd. Den brödsort, och det var, som det föregående skrivits, tunnbröd, som var det vanliga, och kallades vännor-lass-brä. Spisbröd av någon sort har, så vitt vi kunna finna, icke bakats och således icke heller kunnat användas, varken som vardags- eller helgedagsbröd i det gamla Transtrand, det är först i nutid som sådant kommit i bruk jämte tunnbrödet, se vidare om denna sak på bl. 40. Namn på brödet efter det sädesslag varav mjölet var, är det, och har varit, hänvisar till kap. IV. Bröd av ojäst deg så det bakats och gräddats i bakugn är tunnbröd, evad mjölet var malet av korn, råg eller blendsål eller av enbart havre. Tunnbrödet har torkats,

och ätits tort, men måste i vissa fall, varom förn
 är skrivet, låta det vara mjukt och då äta det sådant.
 Om tillfällighets bröd, krossbrä i pannkake
 är förut skrivet, se bl. 19. 20. 21. så var det ett tillfällighets
 bröd som vi kallat glö-gris, den gjordes av van-
 lig hård deg, klappades ut med händerna lades
 så på de i ordning ställda röda kolen, glåan
 på vilka den gräddades, derav namnet, glö rätt
 kral, glö-gris. Alla dessa tillfällighetsbröd, var ojäst.
 Mins medan vi var barn, då fattigdom var ^{nästent} ständigt
 i vårt hem, en julafton fanns uti vårt ^{hem} inget bröd ej
 heller någont annat mjöl, än lite av malen halm, mor
 tog av det, gjorde en deg, knådade ut den mot botten
 i en tackjärns stekpanna, ^{tycker mig se spåren av mors knogar på den öm.} satte den på glöden så
 den fick grädda, eller torka ihop, så delades den åt oss
 var fick lite tät mjölk till den. Den jul. afton
 gick och. Bröd av jäst deg, den förut omskrivna
kavel-grisen, käckakan och blå paultt, paultt är blod.

Ordb.
glö-
gris

Diå vi nu tala om limpa, menar sådana ~~en~~
som bakas av rågsikt, de som förr bakades
av sammanmalet rågmjöl, kallade rög-käke,
råghäka. Vi kallar ingen brödsort för karring,
det är korsharna som kallar kaffebrödet så.

2. Högtidsbröd. Svaki däss-brä, helgedagsbröd, Bolle.

skulle vara av det finaste kornmjöl man hade,
det kallades och i det dagliga talet, pe kökmjöl, för
mjöl att koka av, sväktidsbröd skulle väl vara mjukt,

likaså djässbessbrä, brällapsbröd. Vidare var
rågmjöls kakan all räkn till, käkkissbrä, hög-
tidsbröd, synnerligast till jul, julkäke och vid
brällapp, djässbesskäke, ä så kavelgris, sedan
veternjålet blev känt och någon av de bättre lättade,

under sina färdresor till någon stad, tillhandlat sig
något eller några ligund, torde och någon våjtmjårs-
kavelgris, vid något högtidligt tillfälle, eller
när någon främmande kom, bliva synlig på bordet.

hög-
dags-
bröd.
kok-
mjöl

53 Alla sorters högtidsbröd skulle troligen vara mjuka
 Bar icke så noza reda på, om vetebröd någon gång,
 mera allmänt, bevarats som högtidsbröd, vid någon
 sorts högtid, tror det knappast, uten som kaffebröd,
 och detta endast i sednare tid. } jul-kakor jul-kakor.
 Då det var bara en, utmärktes vars och ^{ens} del av den,
 och även märke på varje del, ty delarna voro icke
 lika stora, så har det sagts mig, själv har icke sett
 det. } jul-kakor
 Men vill minnas hava sett, jul-kakor,
julkakor, på bordet, der den största låg nämnt
 bordet de andra ovanpå, undan för undan i olika
 storlekar, allt efter familjens antal och ålder,
 alla dessa kakor voro av sammansmålet rågmjöl.

Seden med julkakor, förmodas varit varierande i
 de olika hemmen, beroende på olika omständigheter,
 och även tider och seder. Troligen bakades små kakor
 i form av dockor, böcker, hattor eller under form av det
 som något barn i hemmen älskade, även något att giva den fattige.

54 4. Maträtter som stå på gränsen till bröd.

Och förut här ovan skrivit om sådant som fått vara i stället för bakat bröd, vill nu skriva om en kaka, vare riven rå potatis ingick som huvudbestånddel, med tillsats av lite mjölk, mjöl och som krydda, salt. Den stektes i bakugnen, sedan kördes slagits i en med fett, fäjt, smord tackjärnsstekpanna eller ä mällöjze, en stekform eller bunke. Denna kaka kallades jopärkaka och jopär munk potatis kaka, potatis munk. Vidare så brukar Väflor, pankaka och Munk, munk få ätas i stället för bröd.

→ Ordb.:
munk→ Ordb.:
müll-öja

5. Paltbröd. Då i gårdar slakten försiggått och allt matnyttigt, även blodet, tillvaratagits, av blodet gjordes ibland korv, ibland palt och paltbröd, jäst var i legen, då palt skulle göras, även i det som bakades, te palt-brä, till paltbröd.

55

Paltten var till form som en spisbröds kaka, lite tjockare, tjockare och med hål. paltbrödet utkavlades så det blev tunt, även med tunbrödets form och storlek, en del gjordes lite tjockare, som kavelgris, i detta bröd var anis, anis och färrköl, fenkol, som smak krydda. Till palt i paltbröd skulle det vara rågmjöl, i blodkorven skulle det vara hornmjöl och litet rågmjöl.

Paltbrödet äts både färskt, mjukt och torrat. Angående kap. X och XI. i frågelistan, eller något derutöver, känna vi icke, och blott några få av dem i listan efterfrågade, villka vi här vill anföra; uttrycket, ä e som ä var bedjortt, det är som om det vore förgjort, detta icke alenast då det går dåligt att baka, utan vad hålet man gör, sann tycks vilja gå motigt och besvärligt.

Om brödkakan gick sönder medan man höll på att göra den färdig, och om någon då kom in

56 i stugan, troddes, ann da e hongrö, den der är
 hungrig, ann ska få äj bräksaku, han skall få
 en brödhak, bakku waku. Om någon begagnat
 vanligt högtidsbröd, får att dermed utöva viskep-
 liga konster, har vi icke hört, men att personer
 som sysslat med, och trätt på sidan viskepelse,
 begagnat, överkomma ablater (mattvardbröd) hava
 vi hört. Har någon gång hört sägas, bräkvän-
 nä, om både munn och mage, och mjäl-ötm,
mjälorm, då det återkommit, sedan "malningen"
 är värkstäld. Så har och hörts, je kann int ann
 äll skratta, sa källiä, va utta på brä i mjäl,
 jag kan ej annat än skratta, sa karingen,, var utan
 både bröd och mjöl. Djä på, sa tedeljan, slous
 me bråkoppam, lövi var i småskolan sade läraren
 detta till oss, gå på, sa tiggaren, slous med bröpsälen
 hört att gummar saft, no a bakkusom föllne ds-
 nom Pälle, nu har bakugnen fallit ner dernärom

Ordb. i
 bak-ugn

57 Pellef nu har Pelles gumma fått barn. a du räjänt
mjöl i kopparn? eller ann add int räjänt mjöl
i kopparn hann gain, har du rent mjöl i påsen?
eller, hann hadde ikke rent mjöl i påsen. Detta
om personer som äro tvekydiga i sina handlingar,
eller genom ord och tal söker dölja vad de i verk-
ligheten tänker och ämnar göra. Lika söker
lika. Trollä räkes föll, om ä' in länkt bärgmilla } Ordb.:
Trollen träffas väl, om det ä' är långt mellan bergen. } troll
gå ska er få sjä på ann boller, här skall ni
få se på andra bullor. Präkmakare i slagskämpors
Devis.

Börsjön d. 15/11. 1929

E L.